

EL DEBAT A L'ESTAT

Catalunya i les no-solucions

Javier Zarzalejos

Imatge del discurs del rei Felip VI el dia 3 d'octubre de 2017. Il·lustració: César Cromit

El passat 27 de novembre, el ple del Parlament Europeu va rebutjar de forma aclaparadora una esmena presentada per l'eurodiputada d'ERC (Grup dels Verds) a l'Informe bianual sobre la situació dels Drets Humans a la Unió Europea, en la qual es demanava el reconeixement del dret a la lliure autodeterminació de "tots els pobles de la Unió". L'esmena que demanava un pronunciament de la Cambra sobre aquest tema va ser rebutjada per 487 vots en contra, 170 vots a favor i 37 abstencions.

Tot i que sigui interessant fixar-nos en el nombre de vots en contra, no ho és menys saber qui hi va votar a favor. Van ser els diputats de l'extrema esquerra europea, el grup dels Verds i l'extrema dreta identitària, és a dir, la delegació italiana de diputats del grup "Identitat i Democràcia", sota el lideratge de Mateo Salvini i els membres del "Moviment 5 Estrelles".

És rellevant constatar que, vist aquestes dades, la reivindicació del dret d'autodeterminació es troba en mans de l'extrema esquerra i d'amplis segments de l'extrema dreta identitària, amb un afegit verd de significat imprecís. Es tracta, per tant, d'una reivindicació allunyada de l'àmplia centralitat europea, amb inequívokes connotacions desestabilitzadores per al procés d'integració, que en cap cas no pot conduir-se a una qüestió de drets humans.

No només es tracta que les democràcies de capçalera en la Unió siguin "democràcies militants" que exigeixen adhesió positiva als elements de les seves respectives

Constitucions definites com a intangibles. També cal deixar clar que la realitat d'allò que podria assimilar-se a la pràctica d'aquest dret contradiu els suposats avantatges del seu exercici per a la resolució de conflictes nacionalistes.

El referèndum com a vehicle de l'autodeterminació

D'una banda, el referèndum, l'instrument que és el vehicle de l'autodeterminació, pateix un ampli i estès descrèdit. La manipulació populista a què es presta per la seva naturalesa binària l'allunya d'aquest pretès caràcter de decisió racional sobre un assumpte d'especial transcendència com aquest. Els seus efectes divisius en la societat que recorre a aquesta institució, tradicionalment anomenada de democràcia directa, són visibles. I la seva suposada eficàcia per a resoldre per sempre més conflictes territorials aparentment intractables té molt de miratge.

Se sol subratllar -i amb raó- l'asimetria dels efectes dels plebiscits d'autodeterminació. Mentre que l'eventual triomf del "sí" suposa el final de la discussió perquè la independència es torna irreversible, la victòria del "no", és a dir, el manteniment de la integritat territorial de l'Estat, no clausura la polèmica perquè s'entén que, una vegada el dret d'autodeterminació és reconegut, aquest no s'esgota en el seu exercici, sinó que es confirma. D'aquesta manera, mentre per als no secessionistes que, tanmateix, poden admetre una consulta en determinades condicions, es tracta d'un acte de decisió, per als nacionalistes, aquest reconeixement té naturalesa normativa i sempre està a punt per ser exercit fins que es compleixi l'objectiu per al qual es reclama.

Així ha succeït al Canadà, tot i que convé precisar que el famós dictamen del Tribunal Suprem canadenc que va habilitar la celebració del referèndum de secessió a Quebec va rebutjar de manera conclouent que la província francòfona fos titular del dret d'autodeterminació. No era l'autodeterminació com un dret inexistent al Canadà, sinó el principi democràtic el que legitimava la consulta quebequesa en els termes i amb les limitacions que el mateix Tribunal establí en el seu dictamen, entre les quals la precisió essencial que un resultat favorable -que els secessionistes no van obtenir- no implicaria per si mateix la secessió de Quebec, sinó que tenia com a efecte únicament comprometre el Govern federal a emprendre una negociació "de bona fe" sobre els termes en què aquesta secessió podria dur-se a terme.

Tampoc a Escòcia el referèndum sobre la independència celebrat el 18 de setembre de 2014 no ha resolt la qüestió. Segueix sobre la taula una exigència renovada pels nacionalistes escocesos per a celebrar una nova consulta, encara que sembli descartada l'eventualitat d'una iniciativa unilateral del secessionisme escocès en desafiament de la legalitat constitucional britànica i de la competència sobirana del Parlament de Westminster.

Com a conclusió inicial, no és possible sostenir que l'autodeterminació sigui un dret humà en l'àmbit de la Unió Europea, on no hi ha casos de discriminació sistemàtica d'una part de la població, ni hi ha situacions colonials, excepte la situació de Gibraltar sota domini

britànic, sobre la qual les Nacions Unides han reiterat que la via per a la descolonització del territori no és l'autodeterminació, sinó la reintegració del territori a la sobirania espanyola. En aquest sentit, el recent i concloent pronunciament del Parlament Europeu és una expressió inequívoca d'una pretensió sense audiència.

L'instrument del referèndum pateix un ampli descrèdit. La manipulació populista a què es presta per la seva naturalesa binària l'allunya del pretès caràcter de decisió racional sobre un assumpte d'especial transcendència

Però tampoc no pot al·legar-se que estem en presència d'una reivindicació pretesament transversal. Al voltant del dret d'autodeterminació s'arregleren a Europa l'esquerra populista radical i l'extrema dreta identitària, la qual cosa dona un indici sòlid del fet que es tracta d'un recurs -l'autodeterminació- al qual aquestes tendències netament anti-europees atribueixen, amb raó, un gran potencial desestabilitzador per al procés d'integració europea que rebutgen.

Finalment, la pràctica d'aquest dret tampoc no avala aquest argument tan conreat segons el qual un referèndum resol un conflicte territorial en termes democràtics. Aquesta versió "funcional" de l'autodeterminació sens dubte inspira bona part dels que es declaren partidaris d'un referèndum territorial a Catalunya i alhora anticipen la seva posició contrària a la independència d'aquesta comunitat.

Polarització i divisió interna

No hi ha cap precedent que avaluï aquest suposat efecte balsàmic d'un plebiscit d'autodeterminació. Més aviat pot afirmar-se que es tracta d'un procés divisiu, binari i simplificador, que inevitablement força la polarització i aprofundeix la ruptura interna del cos polític en el qual l'expectativa de secessió substitueix el sentit integrador de la política democràtica i de les seves institucions representatives. Una societat en la qual amb prou feines coexisteixen dos projectes polítics radicalment incompatibles sembla condemnada a la pitjor collita. Dit d'una altra manera, l'expectativa que ens podem separar li treu sentit a l'esforç de viure junts.

Precisament el factor que ha continuat persistent és la polarització i la divisió interna de la societat catalana, que sembla condemnar-la a un llarg període d'empobriment cívica. La ruptura interna de Catalunya és l'efecte més visible que, amb seguretat, es podia esperar del procés.

És, alhora, l'efecte que menys importava als qui el van patrocinar, impulsar i consumir. Encara avui, la història recent es vol reescriure en termes d'èpica nacionalista en comptes de reconèixer el que ha estat: una catàstrofe social i política.

Catalunya té moltes facetes, és cert. Però la independència actuant com a línia divisòria de la societat catalana ha solidificat les posicions i actituds que abans oferien un apreciable grau de fluïdesa. I aquest retrat no és gens positiu.

L'octubre de 2019, els professors Josep María Oller, Albert Salamanca i Adolf Tobeña, van fer públic un estudi titulat en anglès "Pathways and legacies of the secessionist push in Catalonia" que constitueix un descens aclaridor i inquietant a la realitat política i social catalana. L'estudi constata la polarització i l'"atrinxerament" de les posicions al voltant del clivatge independència/Espanya ("unionisme", en diuen els autors). Una polarització que segons es desprèn de les dades analitzades té lloc a partir de 2010 i assoleix el seu punt més alt l'any 2012.

Hi ha dues conclusions que tenen un significat d'extraordinari valor. D'una banda, els autors afirmen que les dades "contradiuen la descripció habitual del gran augment del secessionisme com una reacció d'ira contra el "profund greuge" de la sentència del Tribunal Constitucional que va modificar determinats articles de l'Estatut d'autonomia que havia votat una minoria de ciutadans".

Al contrari, afirmen que va ser "molt més decisiu el període fins a les eleccions autonòmiques del 25 de novembre de 2012. En efecte, aquestes eleccions van marcar el punt de partida definitiu de l'onada secessionista quan el president català d'aquell moment, Artur Mas, encapçalant un partit nacionalista moderat, va perdre la majoria al parlament autonòmic. Des d'aquell moment, la majoria parlamentària va dependre d'una varietat de forces secessionistes i el Govern va optar per la secessió d'Espanya com a estratègia dominant".

La qüestió etnolingüística

Hi ha una segona conclusió tan important o més que l'anterior que també mereix ser destacada. Seguint les tesis de Thomas Jeffrey Miley, que havia negat la consideració de l'aposta sobiranista catalana com una forma de "nacionalisme cívic", els autors d'aquest estudi subratllen que el factor etnolingüístic és determinant en l'alineament independentista, de manera que "els intents precipitats de disfressar la realitat que afirmaven que tant els encesos discursos com l'acció política de totes les forces secessionistes han estat sempre inclusius, no poden ocultar la forta segmentació de les preferències dels ciutadans segons la divisió que estableix la frontera etnolingüística".

Aquesta és una realitat, incòmoda per a moltes orelles del nacionalisme, però que també una part del mateix nacionalisme confirma quan, com succeeix amb determinades declaracions d'ERC, afirmen que la independència no és possible si la meitat dels catalans la rebutgen. Una mica més de la meitat. La independència mai no ha estat una opció majoritària i ha estat necessària una abstenció històrica com la de les passades eleccions del 14 de febrer perquè les forces declaradament independentistes sumin una lleugera majoria de vots; majoria de vots en termes relatius que amb prou feines assoleix al 28% del cens electoral. Encara més, ni tan sols pot afirmar-se que els vots a forces declaradament

independentistes es corresponguin íntegrament amb aquesta mateixa opció respecte del debat sobre la independència.

La recerca d'un independentisme no nacionalista és l'oxímoron amb què una part del sobiranisme d'esquerra vol formular un missatge presumptament cívic que superi la frontera etnolingüística que defineix de manera absolutament majoritària als partidaris de la secessió. I si busquen independentistes no nacionalistes, d'aquests que votarien "sí" en un referèndum vestint la samarreta de la selecció espanyola, és perquè el sobiranisme és conscient d'aquesta mancança decisiva. Però també sap que no és l'única. Mentre el perfil dominant de l'independentista sigui un ciutadà català d'origen, la llengua d'ús familiar i social del qual sigui exclusivament el català, visqui a la bombolla cultural i informativa dels mitjans autonòmics oficials o subvencionats i se situï en els segments de renda mitjà-alt i alts, la independència podrà comptar amb els dos milions que, mil amunt o mil avall, s'han apuntat a totes les escenificacions, processos participatius o ratificacions il·legals a les quals se'ls ha convocat.

Per això, davant l'atrinxerament del nacionalisme rural de Waterloo, hi ha un altre nacionalisme que proposa lliurar la batalla de la independència per l'esquerra perquè no sigui cosa de rics insolidaris. Aquest és l'enllaç d'ERC amb el Partit Socialista i el valor afegit que busquen els republicans. Però que l'independentisme busqui una alternativa a si mateix no és una altra cosa que donar voltes al mateix error.

L'independentisme ha estat una perillosa fantasia, sí, però amb efectes negatius molt reals. La collita de frustració encara s'ha de recollir. "De la mà de l'independentisme, Catalunya s'ha llançat insensatament al precipici", afirmava el columnista de La Vanguardia, Antoni Puigverd, que parlava d'una "sortida coherent amb la tradició catalanista que busca, des de sempre, fer compatible la pervivència de la cultura catalana i de l'eix econòmic barceloní amb la visió inclusiva i oberta d'Espanya (una Espanya que es reflecteix en una Constitució redactada per dos catalanistes)". Una profunda sensació de fracàs s'ha assentat en la consciència de bona part de la societat catalana. Determinades inèrcies històriques i culturals semblen conduir sempre al fet que aquesta sensació s'evacui com a victimisme, sempre a la recerca de l'adversari insensible, impositiu i uniformador, que busca el fracàs de Catalunya. De com Catalunya sigui capaç de transformar aquesta frustració en una cosa diferent de la malenconia nacionalista i de com decideixi transformar la frustració, dependrà gran part del futur d'Espanya quan hem d'afrontar reptes col·lectius formidables.

La recerca d'un independentisme no nacionalista és l'oxímoron amb què una part del sobiranisme d'esquerra vol formular un missatge cívic que superi la frontera etnolingüística que defineix de manera majoritària als partidaris de la secessió

Agradi o no, si l'opció és la ruptura, abans es trencarà Catalunya que no pas Espanya. És el que ha passat en un procés de divisió interna que s'ha reproduït al si del mateix

nacionalisme, com demostra la fragmentació de la seva oferta electoral. El nacionalisme continua vivint essencialment en els mateixos supòsits de la construcció nacional tal com s'entenia al segle XIX. Però ja no hi som. L'experiència democràtica espanyola i el procés d'integració europea són factors estructurals del nostre ordre politicojurídic que no poden tenir una resposta des del nacionalisme amb una pulsio de rauxa rupturista abocada a instal·lar Catalunya en el fracàs i la frustració. A partir de la necessitat de reconstruir la convivència, els eixos econòmics, i una diversitat que la Constitució mai no va assumir com a destructiva de la unitat sinó com a fonament essencial del marc de convivència, serà possible una reconsideració, certament amb bones dosis de catarsi, d'allò en què consisteix la identitat de Catalunya (si és que la identitat pot predicar-se sense referència a les persones) i si aquesta aboca els seus defensors declarats a un joc de suma zero, ja sigui lingüístic, cultural o electoral, contra els que segons ells amenaçarien la continuïtat d'aquesta identitat.

La pluralitat i el reconeixement de la diferència

En general, el nacionalisme identitari té un seriós problema amb la pluralitat. La pluralitat és una font permanent de frustració per als que es neguen o són incapaços de reconèixer-la. Com sol passar amb les comunitats dominades per la disciplina identitària, el nacionalisme exigeix cap enfora el que nega, o difícilment accepta, cap endins (el respecte a la diversitat, el reconeixement de la diferència). La política lingüística en una comunitat essencialment diglòssica, en la qual l'ús habitual del català i el castellà es reparteixen en la població -amb clar avantatge del castellà, és cert- amb un segment gens menyspreable de parlants que utilitzen indistintament una o una altra llengua, és, potser, l'exemple més clar d'aquesta dissociació entre una realitat social plural i una estructura política on continua dominant les pretensió d'hegemonia cultural i social d'un nacionalisme esdevingut independentisme, és a dir, decidit a promoure el seu programa de màxims.

En la mesura que la realitat social es resisteixi a aquesta mena d'assimilació, la frustració del nacionalisme creixerà i pot generar nivells de tensió i de pressió que, al seu torn, reforçaran la polarització. Una mena de cercle viciós que es nodreix de les "no solucions" que disposen d'un ampli repertori: des de l'afectada nostàlgia d'un llunyà austriacisme que idealitza la posició de Catalunya en la monarquia hispànica, fins a un cert arbitrarisme d'operacions d'enginyeria constitucional de viabilitat dubtosa que recorden la frustrada negociació al Canadà per reconèixer Quebec com a "societat diferenciada" perquè, com ha observat agudament el professor José María Castellá, aquests acords de singularització són propis dels períodes constituents, però difícilment s'incorporen posteriorment al marc constitucional d'un Estat compost on s'ha consolidat una distribució territorial del poder en una quantia tan significativa com en el cas d'Espanya.

Un canvi de dinàmica

Des del meu punt de vista, hi hauria d'haver pocs dubtes sobre el fet que la solució -si és que existeix "la" solució- haurà de venir d'un canvi en la dinàmica política catalana. Un canvi que encoratgi una solució -o l'inici d'una solució- des de dins de la societat catalana i

que, sens dubte, no passa per prioritzar els principals actors de la polarització sinó els que estiguin disposats a jugar en el marc de convivència comuna, inclosa la seva possible modificació. Estem parlant de compromisos que seran parcials, de negociacions inevitables, complexes però necessàries, que només poden abordar-se des del compromís amb l'estat de dret i que han de ser, en primer lloc, acords al si de la societat catalana en el seu sentit més ampli, també cultural i econòmic. Mentre el territori central, que és en el qual es generen les solucions, no torni a aparèixer en la societat catalana imposant-se a la polarització, al maximalisme i a l'elogi de comportaments inconstitucionals, la malenconia orteguiana, aquesta que acompanya els esforços erms, continuarà definint aquest període d'antipolítica.

La situació a Catalunya està congelada en el pitjor moment de la seva història recent. L'1 d'octubre de 2017 es presenta com un cim del qual l'independentisme no pensa baixar, incorporant aquella votació com una font de legitimitat no només aliena sinó enfrontada al marc constitucional.

L'independentisme ha quedat atrapat en la fantasia de l'1 d'octubre i en la subjecció que li imposa el destí dels seus líders, ja sigui a presó o la fuga. El socialisme es troba no menys condicionat pels compromisos que el mantenen al Govern i per les seves pròpies fantasies que han portat un sector gens menyspreable del PSC a jugar amb la idea d'una consulta d'autodeterminació sota diferents formes. El centre-dreta no nacionalista es debilita encara més entre la desmobilització del seu electorat. Per la seva banda, la irrupció de la dreta alternativa i identitària a l'escenari català hi afegeix un nacionalisme espanyol que amaga, després de la seva aparent força emergent, els límits d'aquesta crida a la recuperació d'un essencialisme de signe contrari que, segons el seu candidat, arriba al Parlament Catalunya per "acabar amb l'estat d'autonomies." A Catalunya, massa gent es beneficia de la polarització com per pensar que aquesta tendència pot acabar-se en un futur previsible.

Més que jugar a l'exercici d'idear solucions teòriques, -que sempre té un component voluntarista-, caldria començar per definir les condicions en les quals pot reprendre's aquesta conversa destruïda, si és que volem anar més enllà de la 'conlllevancia' amb períodes intermitents de desestabilització. Perquè a Catalunya ha deixat d'existir qualsevol realitat reconeixible d'espai públic tal com s'ha d'entendre en una societat democràtica pluralista. La polarització, la unilateralitat en les accions i actituds del nacionalisme, la desfiguració i la falta de pluralisme i neutralitat dels mitjans de comunicació públics i la subjecció partidista a la qual es troba sotmès, tret d'excepcions, el quadre institucional, il·lustren aquesta destrucció a la qual s'uneix la inhibició de la societat civil acostumada a una relació de dependència del poder polític, de vegades simbiòtica, d'altres parasitària. Sense modificar aquestes condicions, aquestes premisses d'una conversa col·lectiva que tingui sentit, no és possible concebre expectatives.

La fallida interna de la societat catalana s'ha disfressat de conflicte entre els catalans i Espanya, quan es tracta, en primer terme, d'un desacord radical entre catalans. Unes eleccions com les del 14 de febrer podrien suggerir que el nacionalisme potser pugui alimentar esperances que aquesta ruptura es resolgui amb el desistiment dels seus adversaris. D'altres, potser, creguin que arribats a aquest punt el deteriorament social i econòmic donaria un bany de realitat catàrtic. Ambdues hipòtesis tenen molta part de

miratge i, en qualsevol cas, serien indesitjables per purament desastroses.

Un nacionalisme essencialment ancorat en les aspiracions independentistes i una idea vuitcentista de nació de matriu etnolingüística difícilment pot erigir-se en interlocutor per a un Estat constitucional del segle XXI, si no accepta les seves transformacions estructurals d'ordre jurídic i cultural i un procés d'integració europea institucionalitzat. En una de les seves visites a Espanya, vaig tenir l'oportunitat de conversar amb Stéphane Dion, el polític canadenc pare de l'anomenada "Llei de la claredat". Li vaig preguntar directament quina era, al seu parer, la diferència respecte d'aquest tema entre Catalunya i Quebec, o més aviat entre Espanya i Canadà. La seva resposta va ser igualment directa i concloent: "l'article 2 de la Constitució i la Unió Europea".

Javier Zarzalejos

Javier Zarzalejos Nieto és jurista i polític basc. Llicenciat en Dret per la Universitat de Deusto, ha desenvolupat la seva carrera com alt funcionari. Actualment és director de la Fundació per a l'Anàlisi i els Estudis Socials (FAES), un think tank vinculat al Partit Popular. Durant el període 1996-2004, va ser Secretari general de la Presidència del Govern espanyol: des d'aquest càrrec, l'any 1999, va ser un dels encarregats d'iniciar les converses amb ETA a la ciutat de Zurich. També ha exercit de subdirector general de Difusió Informativa del Ministeri del portaveu del govern espanyol, secretari adjunt del Consell Hispano-nord-americà del Ministeri d'Assumptes Exteriors i conseller d'Informació de l'Ambaixada d'Espanya al Regne Unit. Zarzalejos dirigeix la revista *Cuadernos de Pensamiento Político*, editada per la FAES, on ha escrit diversos articles sobre el final d'ETA, les alternatives al canvi al País Basc, la identitat i la política a Espanya o el populisme i el nacionalisme radical. En les últimes eleccions al Parlament Europeu, va ser elegit eurodiputat espanyol dins del bloc del Partit Popular Europeu (PPE).